

KS. HENRYK MISZTAŁ

KOŚCIELNE POJĘCIE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ A USTAWA O GWARANCJACH WOLNOŚCI SUMIENIA I WYZNANIA Z 1989 R.

Będziemy mówili o pojęciu wolności religijnej według nowszych dokumentów Kościoła, tj. głównie encykliki Jana XXIII *Pacem in terris* oraz Deklaracji o wolności religijnej (dalej cyt. DWR) Soboru Watykańskiego II i nauczania Jana Pawła II. Wielką zbieżność poglądów w tej dziedzinie znajdujemy także w *Deklaracji ekumenicznej* Rady Kościołów z Amsterdamu z 1948 r. i New Delhi z 1961 r. Osobnego opracowania wymagałby historyczny przegląd nie tylko całego Magisterium Kościoła w tym przedmiocie, ale także poglądów przeróżnych autorów piszących z pozycji chrześcijańskich. Byłoby to niewątpliwie ciekawe studium, zwłaszcza wobec tendencyjnych opracowań tego tematu interpretujących nauczanie papieży: Grzegorza XVI, Piusa IX, Leona XIII czy Piusa XII, bez wyjaśnienia genezy aktów papieskich w tym przedmiocie będących reakcją na antyreligijny charakter niektórych tez liberalizmu, naturalizmu, racjonalizmu czy materializmu marksistowskiego. Kościelne pojęcie wolności religijnej porównamy, na ile jest to możliwe, z pojęciem wolności sumienia i wyznania według ustawy o gwarancjach tychże wolności z 17 maja 1989 r. Zrozumiałe, że wyeksponujemy tylko podstawowe zagadnienia związane z pojęciem wolności religijnej.

1. PODSTAWA WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

Przez wiele wieków za podstawę wolności religijnej w Kościele uważano prawdę objawioną i obiektywne normy moralne. Jan XXIII w encyklice *Pacem in terris* za taką podstawę uznał prawo sumienia a nie, jak niektórzy utrzymywali, całkowitą i absolutną autonomię rozumu (n. 14). Wreszcie Sobór Watykański II za podstawę wolności religijnej uznał godność osoby ludzkiej. Tę wolność posiadają wszyscy ludzie, „ponieważ są osobami, czyli istotami wyposażonymi w rozum i wolną wolę, a tym samym w osobistą odpowiedzialność” (DWR n. 2). Jan Paweł II w „dokumen-

cie o wolności religijnej” przesłanym do KBWE w Madrycie z 1 IX 1980 r. napisał: „Wolność sumienia i religii [...] jest pierwszym i niezbędnym prawem osoby ludzkiej, a nawet więcej, można powiedzieć, że w stopniu w jakim dotyka ona najbardziej intymnej strony ducha, podtrzymuje głęboko zakotwiczoną w każdej osobie rację bytu innych wolności”. Podobnie wolność religijną za podmiotowe prawo człowieka uznały akty międzynarodowe: *Powszechna deklaracja praw człowieka* (1948), *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* (1966), Deklaracja ONZ o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych lub przekonań (1967) i Akt końcowy KBWE z Helsinek (1975).

Ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. nr 29 z 1989 r. poz. 155) powołała we wstępie wspomniane akty międzynarodowe, ale jednocześnie stanęła na gruncie postanowień konstytucyjnych z 1952 r. w tej sprawie. Konstytucja zaś podmiotem uprawnionym do korzystania z wolności sumienia i wyznania uczyniła obywatela. Wolność sumienia i wyznania została więc zaliczona do wolności obywatelskich. Rozwiązanie to jest niezgodne ze wspomnianymi aktami międzynarodowymi i nauką Kościoła, które – jak już wspomniano – za podstawę tej wolności uznają godność osoby ludzkiej. Ustawa zapewnia tę wolność także cudzoziemcom przebywającym na terenie Polski na równi z obywatelami polskimi oraz pozwala stosować te prawa odpowiednio do bezpaństwowców (art. 7 ust. 1 i 2). Idzie zatem dalej aniżeli zapis konstytucyjny, nie zmienia jednak podstawy wolności religijnej i nie wiąże jej wprost z godnością osoby ludzkiej. Rzutuje to w sposób zasadniczy na samą koncepcję, jak i na przedmiot, podmiot i granice wolności religijnej. Koncepcja wolności religijnej oparta na wolności osoby ludzkiej jest niezależna od zmian politycznych, niezależna od sytuacji historycznej i nie wymagałaby zmian w ustawie zasadniczej. Tymczasem rozwiązanie ustawowe z 17 maja 1989 r. rodzi postulat wniesienia poprawki do konstytucji, która by gwarantowała wprost wolność religijną każdej jednostce ludzkiej, nie uzależniając jej bezpośrednio lub pośrednio od obywatelstwa i nie czyniąc jej prawem obywatelskim.

2. OKREŚLENIE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

O wolności religijnej mówi się często wieloznacznie jako o wolności psychologicznej, filozoficznej lub wolności prawnej. Nam chodzi głównie o wolność w znaczeniu prawnym w sprawach religijnych i działalności religijnej. W najogólniejszym znaczeniu w literaturze kościelnej rozumie się przez wolność religijną uprawnienie woli osoby ludzkiej, nie ograniczonej żadnym przymusem, do samookreślenia siebie w sprawach religijnych, w ramach ce-

łów religijnych i według norm prawno-religijnych (Pietro de Luca). Często pojmuje się ją także w znaczeniu negatywnym jako wolność od jakiegokolwiek przymusu ze strony innych jednostek, grup społecznych czy jakiegokolwiek władzy (DWR n. 2). Przy określaniu wolności religijnej wyróżnia się zazwyczaj: 1. wolność sumienia, 2. wolność kultu, 3. wolność Kościoła.

Wolność sumienia bywa określana w kontekście wolności religijnej w ogólności. Jest ona uprawnieniem człowieka do samookreślenia się czy to pozytywnego, czy negatywnego w stosunku do czynności wyrażających jego przekonania religijne. Chodzi tu o wolność pozbawioną wszelkiego nacisku zewnętrznego czy to fizycznego, czy prawnego. Może być też rozumiana jako wolność psychologiczna i prawna należna każdemu człowiekowi, prawnie uznana oraz chroniona, do ułożenia z Bogiem swoich relacji także uzewnętrzniionych, przemysłanych i samodzielnych czy to w sensie pozytywnym, czy negatywnym. Tego rodzaju wolność, jak już mówiono, powinna być pozbawiona wszelkiego nacisku zewnętrznego ze strony innych ludzi, nie zakłócana przez innych ani karalna. W sensie pozytywnym oznacza wybór wiary w Boga i prowadzi do aktów zewnętrznych tej wiary. Jest więc pewną świadomością i rodzajem odpowiedzialności religijnej osoby ludzkiej w odniesieniu do świata zewnętrznego. W sensie negatywnym oznacza negatywne rozwiązanie problemu wiary w Boga. Zatem wolność sumienia zakłada także wybór światopoglądu ateistycznego.

Przez wolność kultu rozumie się nieskrępowane uprawnienie każdej osoby do samodzielnego samookreślenia się w stosunku do wykonywania aktów zewnętrznych oddawania czci Bogu, które się odbywa bez jakiegokolwiek polecenia czy nacisku, pozytywnego czy negatywnego, fizycznego czy prawnego, które też nie powinny pociągać za sobą żadnych następstw ujemnych w społeczności, w której żyje dana osoba. Przedmiotem więc materialnym wolności kultu są akty zewnętrzne, czy to indywidualne czy społeczne, wynikające z akceptacji jakiejś religii, za pomocą których człowiek wprost zwraca się do Boga w celu oddania czci, dziękczynienia, przepraszania itp. Akty kultu mogą być prywatne, polegające na czci Boga przez poszczególne osoby i za pomocą czynności wykonywanych we własnym imieniu, i publiczne, czyli oddawane Bogu urzędowo przez jakąś społeczność religijną lub przez osoby upoważnione jako szafarze kultu.

Wreszcie wolność religijna całych społeczności wyznaniowych nazywana jest w literaturze wolnością Kościoła, jako społeczności typowej, ale oczywiście odnosi się do wolności wszystkich uznanych wyznań religijnych, posiadających charakter instytucjonalny. Tu przez wyznanie rozumie się taką społeczność religijną, która jest zdolna do samodzielnego istnienia, zorganizowaną na trwałe i rządzącą się prawem wewnętrznym, mającą charakter instytucjonalny. Różni się ona od zwykłego stowarzyszenia religijnego.

W literaturze prawa wyznaniowego na ogół mówi się o wolności religijnej jako wolności sumienia i wyznania. Oczywiście omawia się także wol-

ność Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz swobodę wypełniania ich funkcji religijnych. Niekiedy wolność sumienia jest utożsamiana z wolnością wyznania, częściej jednak przez wolność sumienia rozumie się „uprawnienie do wyboru, kształtowania, zmiany swego światopoglądu”, a przez wolność wyznania – „uprawnienia jednostki do uzewnętrzniania i manifestowania swych poglądów i przekonań w sprawach religijnych, indywidualnie i zbiorowo, prywatnie i publicznie oraz do postępowania i działania zgodnego ze swoimi przekonaniem”. Przy tym wolność wyznania rozumiana jest jako przedłużenie lub dopełnienie wolności sumienia (M. Pietrzak).

Ustawa z 1989 r. idzie po linii takiego właśnie rozumienia wolności sumienia i wyznania, określając, iż obejmuje swobodę wyboru religii lub przekonań oraz wyrażania ich indywidualnie i zbiorowo, prywatnie i publicznie (art 1 ust. 2). Ponadto określa stosunek państwa do Kościołów i innych związków wyznaniowych, granice ich działalności i sposób ich „tworzenia” (rejestrowania).

Bardziej szerokie, precyzyjne i wyczerpujące określenie wolności religijnej podał Sobór Watykański II. Wolność religijna „polega na tym, iż wszyscy ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy zbiorowisk społecznych i jakiegokolwiek władzy ludzkiej tak, aby w sprawach religijnych ani nikogo nie przymuszano do działania wbrew jego sumieniu, ani nie przeszkadzano mu w działaniu według swego sumienia prywatnie i publicznie, indywidualnie czy w łączności z innymi w godziwym zakresie” (DWR n. 2). W określeniu tym znajdujemy istotne elementy wolności religijnej w ujęciu bardziej teologicznym i filozoficznym niż prawnym. Przede wszystkim stwierdza sobór, iż wolność religijna jest prawdziwym prawem podmiotowym, prawem osoby ludzkiej, to jest uprawnieniem wymagania czegoś od innych podmiotów, wymagania wolności od przymusu ze strony władzy państwowej czy ze strony kogokolwiek innego. Ta wolność od przymusu dotyczy wypełniania czy niepodejmowania aktów natury religijnej. Wolność religii nie jest tylko sprawą prywatną obywateli, jak to utrzymywały publikacje pisane z pozycji marksistowskich, nie jest sprawą prywatną nawet osoby jako jednostki, ale jest prawem publicznym, gdyż dotyczy stosunków prawnych, głównie publicznych, między osobą człowieka a państwem. Obowiązki te wypływają ze zobowiązań moralnych danej osoby związanych z praktykowaniem religii, a zwłaszcza wiążą się z dochodzeniem do prawdy, jej akceptacją i wyznawaniem religii. Wiadomo, iż publiczne wyznawanie religii rodzi określone skutki w społeczeństwie i państwie. Są przecież sprawy, które w równej mierze i z tego samego tytułu interesują zarówno państwo, jak i religię.

3. PODMIOT CZYNNY

Sobór nie pozostawia wątpliwości, kto jest podmiotem czynnym wolności religijnej. Jest nim osoba ludzka jako taka, gdyż każda osoba ma własne sumienie i ponosi odpowiedzialność za własne czyny przed Bogiem. Nie ma tu podziału na kapłanów czy świeckich, członków instytutów zakonnych czy innych stowarzyszeń religijnych. Prawo to jest udziałem wszystkich niezależnie od tego, czy w społeczności kościelnej ktoś jest osobą urzędową, czyli szafarzem, czy osobą prywatną. Prawem tym objęte są zarówno osoby dorosłe, jak i dzieci, ludzie wykształceni i prości, mężczyźni i kobiety. Prawo to przysługuje wszystkim, którzy posiadają sumienie prawe czy też sumienie błędne. Osoba ludzka jest więc jedynym podmiotem wolności religijnej, ale może korzystać z tego uprawnienia zarówno indywidualnie, jak i kolektywnie, będąc członkiem jakiejś społeczności lub stowarzyszenia czy wyznania posiadającego różne instytucje czy afiliacje prawne. Każda osoba ludzka ma jednak obowiązek szukania prawdy, a drogą do tego jest swoboda badań (DWR n. 2, 3). Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. przyjął jako normę prawną, iż wszyscy ludzie są zobowiązani do poszukiwania prawdy dotyczącej Boga i Jego Kościoła, a poznana prawdę mają obowiązek i prawo z prawa Bożego przyjąć i zachowywać. Nie mogą być jednak przez nikogo zmuszani do przyjęcia wiary katolickiej wbrew własnemu sumieniu (kan. 748).

Rozwiązanie ustawowe z 1989 r. czyniąc bezpośrednio podmiotem czynnym wolności religijnej obywatela, cudzoziemca i bezpaństwowca, a nie wprost osobę ludzką, pozostawia pewne niedomówienia, np. nie określa wieku, od którego obywatel może z tego prawa korzystać. Znamy smutne przykłady takiego interpretowania tego prawa, że młodzież nie mogła pobierać nauki religii do 18 roku życia, kiedy to sama miała zadecydować o swoim światopoglądzie. Nasze prawo rodzinne i opiekuńcze daje rodzicom i opiekunom dziecka prawo do decydowania o kierunku wychowania (zob. art. 92-113 K. R. i O.). Są oni zatem odrębnymi podmiotami prawa wolności religijnej (M. Pietrzak). Także w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania czytamy, iż obywatele mogą w szczególności „wychowywać dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem w sprawach religii” (art. 2 ust. 4). Nie ma tu wprost mowy o rodzinie, co wynika z niejednolitego uregulowania problemu podmiotowości rodziny w naszym ustawodawstwie.

Natomiast Sobór Watykański II przyznaje, iż każdej rodzinie, jako społeczności cieszącej się własnym i pierwotnym prawem, przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym, pod kierunkiem rodziców. Rodzicom zaś przysługuje prawo do tego, aby według własnych poglądów religijnych rozstrzygali, jaki rodzaj nauczania religijnego ma być udzielany ich dzieciom (DWR n. 5).

4. PODMIOTY BIERNE

Przez podmioty bierne wolności religijnej rozumiemy te podmioty, które mają obowiązek przestrzegać tego prawa, chronić jego nienaruszalności. W określeniu soborowym znajdujemy wyliczenie, że są to: „poszczególne ludzie”, „zbiorowiska społeczne” i „jakakolwiek władza ludzka”.

Przez „poszczególnych ludzi” rozumie się każdą osobę, każdą jednostkę, która jest zobowiązana do respektowania prawa innych osób do wolności religijnej. Nie może tu być różnicy między przełożonym i podwładnym, między osobami zróżnicowanymi pod względem społecznym, między duchownymi i świeckimi, obywatelami i cudzoziemcami, rodziną czy osobami obcymi. Także cel szlachetny, czy tym bardziej zły, nie usprawiedliwia jakiegokolwiek przymusu w sprawach religijnych. Można powiedzieć, iż prawo poszanowania ludzkich przekonań obowiązuje nawet świętych.

Jeśli chodzi o „zbiorowiska społeczne”, to należy przez nie rozumieć różnego rodzaju kolektywy, jak stowarzyszenia czy inne zgrupowania, do których może należeć osoba ludzka czy to z racji obrony interesów pracowniczych (np. związki zawodowe), czy politycznych (np. partie polityczne), czy religijnych (np. instytuty zakonne), kulturalnych (np. uniwersytety), ekonomicznych (np. stowarzyszenie przemysłowców, kupców), czy sportowych (np. kluby sportowe). Chodzi więc o wszystkie kolektywy czy to autonomiczne, czy pośredniczące pomiędzy jednostkami lub państwem. Wiemy z przeszłości, jak przynależność np. do partii politycznej uniemożliwiała wykonywanie praw wynikających z wolności religijnej.

Sobór mówi też o „jakiegokolwiek władzy ludzkiej” jako podmiocie biernym wolności religijnej. Chodzi tu więc o władzę państwową, polityczną, kościelną, rodzinną i szkolną. Sumienie człowieka jest rozumiane jako pewne sanktuarium, które może być otwierane tylko od wewnątrz przez akt dobrowolny i rozumny samego podmiotu wolności religijnej. Rozumiemy tu także i zakładamy wpływ łaski Bożej. Wolność osoby ludzkiej w sprawach religii nie może być łamana przez żadną przemoc.

Ustawa z 1989 r. nie stawia jasno sprawy podmiotów biernych wolności religijnej. Możemy tylko z art. 3 ust. 1, mówiącego o ograniczeniach ustawowych wolności religijnej, wnioskować o podmiotach ograniczających tę wolność. Mianowicie są nimi: państwo (ograniczenia ustawowe, bezpieczeństwo i porządek publiczny), inne zbiorowiska społeczne (np. chodzi o zdrowie, moralność publiczną) albo poszczególne osoby (chodzi o prawa i wolności innych osób). A *contrario* podmiotami biernymi wolności religijnej, tj. tymi, które mają obowiązek przestrzegać tego prawa i chronić jego nienaruszalności, jest w domyśle według ustawy: jednostka, zbiorowiska społeczne i władza państwowa.

5. PRZEDMIOT FORMALNY

Treść lub przedmiot formalny prawa do wolności religijnej to wolność od przymusu i nacisku czy to fizycznego, czy moralnego (np. wywołanego przez gniew, groźby, pozbawienie kogoś życliwości, izolację, obstrukcjonizm, sabotaż, naciski, spowodowanie strachu itp.). W sensie pozytywnym przedmiotem formalnym wolności religijnej jest wolność od działania zmuszającego kogokolwiek do podejmowania czynności sprzecznych z jego sumieniem w sprawach religijnych, czy to publicznie czy prywatnie, w stosunku do czynności religijnych czy niereligijnych. W sensie negatywnym jest to wolność od przeszkód fizycznych czy prawnych, za pomocą których usiłuje się zabronić komuś wykonywania czynności religijnych. Sobór deklaruje, że prawo do wolności religijnej polega na wolności od przymusu ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych, czy jakiegokolwiek władzy ludzkiej w kwestii praktykowania czy niepraktykowania religii. Sobór ma tu na myśli przedmiot formalny w sensie negatywnym. Jest to uprawnienie polegające na braku instrukcji i nacisków zewnętrznych. Prawo do wolności „od przymusu” oznacza w istocie uprawnienie do wykluczenia wszelkich ingerencji władz publicznych, a szczególnie państwa, w samookreślanii się osoby ludzkiej w stosunku do czynności lub obrzędów religijnych. Tym samym prawo to wyklucza też protekcję prawną do wywierania tego rodzaju nacisków, co oznacza koncepcję tego prawa w sensie pozytywnym. Uprawnieniu temu odpowiada pozytywny obowiązek państwa do zabezpieczenia także warunków społecznych do podejmowania lub niepodejmowania aktów religijnych.

Ustawa z 1989 r. w art. 6 ust. 1 i 2 mówi wprost o zakazie dyskryminacji bądź uprzywilejowania z powodu religii lub przekonań w sprawach religii, o zakazie zmuszania obywateli do niebrania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych oraz do udziału w nich (przedmiot formalny w znaczeniu pozytywnym i negatywnym). Ponadto ustawa stwierdza wprost, że Kościoły i inne związki wyznaniowe oraz ich działalność podlegają ochronie prawnej w granicach określonych w ustawach (art. 11, ust. 2). Wnioskować więc można, iż państwo bezpośrednio mówi o ochronie tylko Kościołów i innych związków wyznaniowych. Nie jest wyraźnie powiedziane, lecz można się tego domyślać, że uprawnieniu podmiotowemu do wolności religii także każdej osoby ludzkiej odpowiada obowiązek ze strony państwa jej ochrony prawnej.

6. PRZEDMIOT MATERIALNY

Soborowe określenie wolności religijnej wskazuje także ogólnie na przedmiot materialny wspomnianych uprawnień. Wolność religijna obejmuje zarówno życie prywatne poszczególnych osób, jak i rodzinne oraz życie publiczne w sensie działalności publicznej czy w jakiejś społeczności, czy w stowarzyszeniu, czy też w instytucie zakonnym. Umownie zatem będziemy mówili o przedmiocie materialnym wolności religijnej w odniesieniu do: 1. jednostek, 2. rodziny jako szczególnego podmiotu prawa, 3. innych zbiorowisk ludzkich.

A) UPRAWNIENIA JEDNOSTKI

Sobór nie wylicza taksatywnie uprawnień jednostki wynikających z wolności religijnej. Chodzi tu przecież o prawo pełne, naturalne, niezbywalne i powszechne, oparte na godności osoby ludzkiej. Wszelkie wyliczanie, choćby najszersze, uprawnień płynących z wolności religijnej prowadzi w praktyce do ograniczeń, gdyż życie niesie wiele sytuacji szczególnych, których przepis prawny nie jest zdolny ogarnąć lub niezbyt szybko podąża za życiem. Sobór nawet podaje zasadę odwrotną: „W naszej epoce – czytamy w Deklaracji o wolności religijnej – ludzie stają się coraz bardziej świadomi godności osoby ludzkiej [...] Domagają się również prawnego określenia granic władzy publicznej, aby nie była nadmiernie uszczuplona godziwa wolność zarówno osoby, jak i stowarzyszeń. Ów postulat wolności w społeczeństwie ludzkim odnosi się głównie do humanistycznych dóbr duchowych, przede wszystkim zaś do swobodnego wyznawania religii w społeczeństwie” (DWR n. 1). Sobór zatem postuluje określenie nie tyle tego, co wolno jednostce jako osobie ludzkiej w dziedzinie religii, ile raczej czego nie wolno ze strony władzy publicznej w zakresie uszczuplenia godziwej wolności osoby. Zatem przedmiot materialny wolności religijnej osoby ludzkiej został przez sobór określony: wszystko wolno oczywiście „w godziwym zakresie” (DWR n. 2), co oznacza, że wolność religijna ma określone granice, o których jeszcze będziemy mówili.

Ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania wylicza szczegółowo uprawnienia nie tylko Kościołów i innych związków wyznaniowych, ale także uprawnienia obywateli w tym zakresie. W odniesieniu do obywateli mówi się o prawie do:

1. Tworzenia Kościołów i innych związków wyznaniowych i swobodzie przynależności lub nieprzynależności do nich;
2. Uczestnictwa w czynnościach i obrzędach religijnych, wypełniania obowiązków religijnych i obchodzenia świąt religijnych;

3. Głoszenia swojej religii lub swych przekonań;
4. Wychowywania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniem w sprawach religii [„obywatele”, a nie rodzice];
5. Zachowywania milczenia w sprawach swojej religii lub przekonań;
6. Utrzymywania kontaktów ze współwyznawcami i uczestniczenia w organizacjach religijnych o zasięgu międzynarodowym;
7. Korzystania ze źródeł informacji na temat religii;
8. Wytwarzania i korzystania z przedmiotów potrzebnych do kultu i praktyk religijnych;
9. Wytwarzania, nabywania i posiadania artykułów potrzebnych do przestrzegania reguł religijnych;
10. Wyboru stanu duchownego lub zakonnego;
11. Zrzeszania się w organizacjach świeckich realizujących zadania wynikające z religii lub przekonań religijnych (art. 2);
12. Posiadania i korzystania z przedmiotów potrzebnych do uprawiania kultu i praktyk religijnych (w wojsku, w zakładach służby zdrowia, opieki społecznej, na koloniach i obozach organizowanych przez instytucje państwowe dla dzieci i młodzieży, w zakładach karnych, poprawczych, wychowawczych, aresztach śledczych, ośrodkach przystosowania społecznego oraz schroniskach dla nieletnich) (art. 4);
13. Swobodnego świadczenia na rzecz Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz instytucji charytatywno-opiekuńczych (art. 5);

Z ustawy jasno wynika, że te uprawnienia są wyliczone nie taksatywnie, gdyż ustawa używa słowa „w szczególności”, ale jako realizacja podstawowych zasad dotyczących przedmiotu materialnego wolności sumienia i wyznania. Zasady te to: 1) wolność wyboru religii lub przekonań oraz wyrażania ich indywidualnie lub zbiorowo, prywatnie i publicznie, 2) równość wszystkich obywateli wierzących wszystkich wyznań i niewierzących w życiu państwowym, politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym (art. 1 ust. 1 n. 2 i 3). Przechodząc do omówienia wolności sumienia i wyznania od strony zakazów, które obowiązują władzę publiczną i wszystkich obywateli w stosunku do jednostki, ustawa zabrania dyskryminacji lub uprzywilejowania z powodu religii lub przekonań w sprawach religii oraz zakazuje zmuszania obywateli do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych lub zakazywania im tego udziału (art. 6 ust. 1, 2). Była już o tym mowa przy przedstawianiu podmiotu formalnego wolności religijnej.

Reasumując podkreślić należy, iż to uregulowanie przedmiotu materialnego wolności religijnej w odniesieniu do jednostek pojmowanych tutaj jako „obywatele” jest niewątpliwie ogromnym krokiem we właściwym kierunku. Pamiętać jednak należy o podstawowym założeniu, iż – jak mówiliśmy – podmiotem tych praw nie jest osoba ludzka jako taka, która posiada prawo do wolności religijnej z samej swej natury, ale jest nim „obywatel”, którego

podstawowe prawa w zakresie wolności sumienia i wyznania są koncesjonowane przez państwo.

B) UPRAWNIENIA RODZINY

W odniesieniu do podstawowej komórki społeczeństwa, jaką jest rodzina, nazwana przez sobór „Kościołem domowym”, Deklaracja o wolności religijnej jakby dla ochrony najbardziej podstawowych praw rodziny mówi oddzielnie o tych uprawnieniach. Uznając rodzinę za społeczność cieszącą się własnym i pierwotnym prawem sobór uznał podmiotowość prawną rodziny. Przedmiotem wolności religijnej w rodzinie winno być: 1) swobodne organizowanie życia religijnego w ognisku domowym pod kierunkiem rodziców, 2) rozstrzygnięcie o rodzaju nauczania religijnego dzieci według własnych poglądów religijnych rodziców, 3) wybór szkoły i innych środków wychowania wolny od niesprawiedliwych ciężarów związanych czy to bezpośrednio, czy pośrednio z tym wyborem, 4) wolność od zmuszania dzieci do uczęszczania na wykłady niezgodne z przekonaniami religijnymi rodziców, 5) wolność od narzucania jedyne systemu wychowania, zwłaszcza gdy z niego zostaje usunięta całkowicie formacja religijna (DWR n. 5).

Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania mówi jedynie, iż obywatele korzystając z tej wolności, mogą w szczególności „wychowywać dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami” (art. 2 n. 4). Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego precyzuje bliżej, iż przez obywateli w tym wypadku należy rozumieć „rodziców i prawnych opiekunów”. Jest to jednak zapis zbyt ogólny, nie precyzujący bliżej praw rodziny do wolności religijnej.

Sobór w Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* domaga się wolności prowadzenia szkół katolickich (DWR n. 8) oraz przypomina, iż „władza państwowa, której zadaniem jest strzec i bronić wolności obywatelskiej, powinna dbać zgodnie z zasadami sprawiedliwości rozdzielczej o takie rozdzielanie zasiłków państwowych, aby rodzice zgodnie ze swoim sumieniem, w sposób naprawdę wolny, mogli wybrać szkoły dla swych dzieci (DWR n. 6).

Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania przewiduje możliwość zakładania i prowadzenia szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych przez Kościoły i inne związki wyznaniowe. Ustawa przewiduje też zawarcie porozumień między władzami kościelnymi a ministrem edukacji narodowej w sprawie rodzaju tych szkół i placówek oraz zasad ich dotowania (art. 21).

Deklaracja soborowa o wychowaniu chrześcijańskim zwraca też uwagę na prawo rodziców do tego, aby ich dzieci mogły w szkołach pobierać naukę religii (n. 7), czego nie przewiduje ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Z przepisu art. 10 ustawy o świeckości i neutralności państwa

nie musi wynikać, iż nauczanie religii nie może się odbywać na terenie szkoły. Tymczasem art 20 ust. 2 mówi jedynie o punktach katechetycznych znajdujących się w kościołach, domach modlitw i innych pomieszczeniach udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania nimi. Podobnie brzmi art. 19 ust. 1 ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego. Wydaje się, iż zagadnienie to jest bardzo żywotne dla ludzi wierzących, którzy przecież utrzymują także wszystkie szkoły państwowe. Dlaczego mają być dodatkowo obciążani z racji swych przekonań w sprawach religii i dodatkowo łożyć na utrzymanie punktów katechetycznych.

C) UPRAWNIENIA KOŚCIOŁÓW I INNYCH ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH

Także w odniesieniu do działania wspólnego osób ludzkich w sprawach religijnych sobór określił w pewnym zakresie przedmiot materialny wolności religijnej. Przedmiotem więc materialnym wolności religijnej wspólnot według soboru jest m.in.: 1) wolność rządzenia się własnym prawem wewnętrznym, 2) wolność kultu publicznego, 3) możność pomagania członkom wspólnot religijnych w praktykowaniu życia religijnego, 4) wolność nauczania, 5) powstawania i funkcjonowania instytucji religijnych oraz obsady funkcji i stanowisk kościelnych, 6) kształcenia, mianowania i przenoszenia kapłanów, 7) komunikowania się z władzami i wspólnotami religijnymi w innych krajach, 8) budownictwa sakralnego i kościelnego, 9) posiadania i zarządzania majątkiem kościelnym, 10) wpływu na organizowanie społeczności i całej aktywności ludzkiej poprzez branie pod uwagę wartości etycznych i doktrynalnych religii, 11) swobody zgromadzeń, 12) zakładania stowarzyszeń o celach wychowawczych, kulturalnych, charytatywnych i społecznych (DWR n. 4).

Deklaracja soborowa o wychowaniu chrześcijańskim mówi, iż w szczególności chodzi o uprawnienia wspólnot religijnych do korzystania ze środków społecznego przekazu, publikacji, prawa do prowadzenia działalności oświatowej, wychowawczej i charytatywnej (n. 6-8). Nie wydaje się, aby te wyliczenia soborowe miały charakter taksatywny, ale tylko przykładowy, dla zabezpieczenia praw najważniejszych, bez których realizacja wolności religijnej osób działających w przeróżnych wspólnotach religijnych byłaby niemożliwa.

Rozwiązania ustawowe w odniesieniu do wolności religijnej Kościołów i innych związków wyznaniowych zostały oparte na porządku konstytucyjnym i w ramach ustrojowych PRL (zob. art. 8), a więc państwa o ustroju komunistycznym. Zasadami podstawowymi, które wynikają z porządku konstytucyjnego, są reguły znane z prawa wyznaniowego w dotychczasowym wydaniu.

1. Zasada ustawowej formy regulacji sytuacji prawnej i majątkowej Kościołów i związków wyznaniowych (art. 8). Zasada ta, jak wiadomo, nie była dotychczas realizowana w praktyce, a sprawy wolności sumienia i wyznania regulowały często okólniki i instrukcje. Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania po prawie 40 latach powtarza zapis konstytucyjny.

2. Zasada oddzielenia Kościołów i innych związków wyznaniowych od państwa (art. 9 ust. 2 n. 2). O modelu tego rozdziału ustawa wprost nie mówi, podkreśla jedynie świeckość i neutralność państwa w sprawach religii i przekonań (art. 10 ust. 1). Dotychczasowa praktyka wykazywała, iż państwo nie deklarując się wprost, popierało szeroko pojętą ateizację i propagandę antyreligijną. Według obowiązującej ustawy laickość państwa ma się m.in. objawiać w niesubwencjonowaniu Kościołów i innych związków wyznaniowych z wyjątkiem pewnych spraw, które mają regulować przepisy szczegółowe (chodzi o szkoły wyznaniowe) (art. 10, ust. 2). Zasada rozdziału Kościołów i innych związków wyznaniowych przewiduje pewne formy współdziałania tychże Kościołów i państwa. Chodzi tu o zachowanie pokoju, zwalczanie patologii społecznych, ochronę, konserwację i udostępnianie zabytków architektury i sztuki religijnej. To współdziałanie może też mieć stałe formy, czyli może się zinstytucjonalizować (art. 16 ust. 1, 2 i art. 17).

Neutralność państwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych została zaznaczona także w przepisach dotyczących równych praw i obowiązków duchownych z innymi obywatelami we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego; dotyczących ustawowych zwolnień z obowiązków niemożliwych do pogodzenia z pełnieniem funkcji duchownego lub osoby zakonnej (art. 12 ust. 1); dotyczących prawa do noszenia stroju duchownego i ubezpieczeń społecznych duchownych (art. 12 ust. 2, 3). Należy podkreślić, że zapisy te nie stanowią dla duchownych przywilejów, ale są wyrównaniem niesprawiedliwości społecznej, jaką wobec nich stosowano. Wiemy, iż dotychczasowe ustawodawstwo i praktyki w tym zakresie były sprzeczne z konstytucyjnym zapisem o równości praw wszystkich obywateli. Wyrazem woli neutralności państwa jest też zwolnienie osób prawnych – Kościołów i innych związków wyznaniowych – z podatków z tytułu przychodów ze swej działalności niegospodarczej, z obowiązku otrzymywania zwolnień na przyjęcie spadku, zapisu, darowizny, zawarcia umowy o dożywocie. Jeżeli przedmiotem spadku, zapisu lub darowizny jest nieruchomości, zwolnienie ma zastosowanie, gdy według testamentu lub aktu darowizny nieruchomości jest przeznaczona na inwestycję sakralną lub związaną z nią inwestycję kościelną. To samo odnosi się do umowy dożywocia. Stąd wynika, że rzeczy ruchome mogą być przyjmowane na osoby prawne Kościołów i innych związków wyznaniowych, nawet gdyby nie były przeznaczone na inwestycje sakralne czy kościelne. Także dochody z działalności gospodarczej tychże osób prawnych oraz spółek, których

udziałowcami są wyłącznie te osoby, są zwolnione z opodatkowania w części, w jakiej zostały przeznaczone w roku podatkowym lub roku po nim następującym na cele kultowe, oświatowo-wychowawcze, naukowe, kulturalne, na działalność charytatywno-opiekuńczą, punkty katechetyczne, konserwację zabytków oraz na inne inwestycje sakralne i kościelne lub na ich remonty. Zwolnienie to dotyczy także świadczeń na fundusz gminy i fundusz miejski (z wyjątkiem części zajmowanej na działalność gospodarczą), zwolnień z niektórych opłat celnych, darów z zagranicy na cele kultowe i poligraficzne (art. 13). Krokiem pozytywnym w kierunku właściwie pojętej neutralności państwa jest zrezygnowanie z bezpośredniego wpływu na zmiany nazw, siedzib, granic połączenia diecezji i parafii oraz na obsadę stanowisk duchownych będących kierowniczymi organami osób prawnych kościelnych lub innych związków wyznaniowych (z wyjątkiem cudzoziemców). Władze wyznaniowe mają jednak obowiązek powiadomić o tych zmianach właściwe organa państwowe (art. 14).

3. Zasada równości wszystkich Kościołów i innych związków wyznaniowych bez względu na formę uregulowania ich sytuacji prawnej (art. 9 ust. 2 n. 3). Zasada ta wynika z konstytucyjnego zapisu o równości wszystkich obywateli wobec prawa, bez względu na wyznanie, i równości praw we wszystkich dziedzinach życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Zasada ta jest konsekwentnie podkreślana w art. 1 ust. 3 i art. 19 ust. 1. Niestety ustawa nie zrywa z podziałem na Kościoły uznane i nie uznane, gdyż wprowadza konieczność rejestracji (zob. dział III). Art. 33 mówi o odmowie rejestracji, czyli nieuznaniu związku wyznaniowego.

4. Zasada ochrony prawnej Kościołów i innych związków wyznaniowych i ich działalności w granicach przewidzianych ustawami (art. 11 ust. 2). Przejawia się ona między innymi w możliwości składania wniosków do trybunału konstytucyjnego w sprawach naruszania wolności religijnej (art. 11, ust. 3).

5. Zasada niezależności Kościołów i innych związków wyznaniowych od państwa w wykonywaniu swych funkcji religijnych (art. 11, ust. 2). Niezależność ta przez ustawę została ograniczona pozostawieniem Urzędu do Spraw Wyznań (art. 15), który jak wiadomo z ustawy z 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz. U. nr 19 poz. 156) i z jego regulaminów, miał prawo ingerować niemal we wszystkie sprawy Kościołów i wyznań religijnych. Urząd ten, jak wiadomo, został zniesiony ustawą z 23 listopada 1989 r., a jego kompetencje przejął minister szef Urzędu Rady Ministrów (Dz. U. nr 64 poz. 387). Z tą zasadą niezależności Kościołów i związków wyznaniowych w wykonywaniu swych funkcji religijnych łączy się prawne zagwarantowanie swobody wypełniania tych funkcji (art. 9 ust. 2 n. 2). Chodzi tu więc o swobodę działalności Kościołów i innych związków wyznaniowych.

Realizacja tej zasady znajduje się w rozdziale 2 ustawy, traktującym o działalności Kościołów i innych związków wyznaniowych. Ustawa opierając się na zasadzie równouprawnienia wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych, wylicza nie taksatywnie, lecz najważniejsze uprawnienia (w szczególności).

1. Prawo do określania doktryny religijnej, dogmatów, zasad wiary i liturgii (art. 19 ust. 2 n. 1).

2. Uprawnienie do publicznego organizowania kultu i sprawowania go (art. 19 ust. 2 n. 2). Ustawa bliżej nie precyzuje tego uprawnienia. Znajdujemy je bardziej szczegółowo w ustawie o stosunku państwa do Kościoła katolickiego. Bez zezwoleń kult może być sprawowany w kościołach, kaplicach, budynkach kościelnych i na gruntach kościelnych oraz w innych pomieszczeniach służących katechizacji lub organizacjom kościelnym. Ta wolność odnosi się także do organizowania kultu w innych miejscach udostępnionych na ten cel przez osobę upoważnioną do dysponowania nimi z wyłączeniem dróg, placów i budynków publicznych (art. 15 ust. 2 n. 1 i 2). O procesjach, pielgrzymkach i świętach kościelnych uznanych przez państwo zob. art. 16 i 17 wymienionej ustawy.

3. Uprawnienie do udzielania posług religijnych w wojsku, w zakładach służby zdrowia i opieki społecznej, dzieciom i młodzieży na krajowych koloniach i obozach organizowanych przez instytucje państwowe, w zakładach karnych, poprawczych i wychowawczych, aresztach śledczych, ośrodkach przystosowania społecznego oraz schroniskach dla nieletnich. W pomieszczeniach tych można też organizować obrzędy i zgromadzenia religijne (art. 19 ust. 2 n. 3). W odniesieniu do Kościoła katolickiego został tej sprawie poświęcony rozdział 3 ustawy o stosunku państwa do tegoż Kościoła: duszpasterstwo wojskowe i służba wojskowa osób duchownych (art. 25-29) oraz rozdział 4: duszpasterstwo specjalne (art. 30-32).

4. Prawo do rządzenia się własnym prawem, swobodnego wypełniania władzy duchownej i zarządzania własnymi sprawami (art. 19 ust. 2 n. 4). W odniesieniu do Kościoła katolickiego zob. art. 2 ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego.

5. Prawo kształcenia i zatrudniania duchownych (tamże n. 5). Chodzi o seminaria duchowne i inne szkoły wyższe oraz instytuty (art. 21-23), oraz częściową rezygnację z wpływu na obsadę stanowisk kościelnych (art. 14). W odniesieniu do Kościoła katolickiego zob. rozdział 2: katecheza i szkolnictwo (art. 20-24) oraz art. 14 ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego.

6. Prawo do realizacji inwestycji sakralnych i innych inwestycji kościelnych (tamże n. 6). W odniesieniu do Kościoła katolickiego zob. rozdział 7: budownictwo sakralne i kościelne, cmentarze (art. 41-45 odnośnej ustawy).

7. Prawo do nabywania, posiadania i zbywania majątku ruchomego i nieruchomości oraz do zarządzania nim (tamże n. 7). Kościoły i inne związki wyznaniowe w sprawach majątkowych działają poprzez swoje osoby prawne powoływane przez prawo wewnętrzne (art. 28). W odniesieniu do Kościoła katolickiego poświęcony jest temu zagadnieniu dział III ustawy o stosunku państwa do tegoż Kościoła (art. 52-59). W sprawie regulacji spraw majątkowych Kościoła katolickiego w powyższej ustawie został poświęcony dział IV (art. 60-71).

8. Uprawnienie do zbierania składek, otrzymywania darowizn, spadków i innych świadczeń od osób fizycznych i prawnych (tamże n. 8). W odniesieniu do Kościoła katolickiego reguluje te sprawy dział II: sprawy majątkowe kościelnych osób prawnych, w odnośnej ustawie (art. 52, 53, 57, 58).

9. Prawo do wytwarzania i nabywania przedmiotów i artykułów potrzebnych do celów kultu i praktyk religijnych oraz prawo do korzystania z nich (tamże n. 9).

10. Prawo nauczania religii, głoszenia jej za pomocą prasy, książek i innych druków oraz filmów i środków audiowizualnych (tamże n. 10). Wspomniany już uprzednio art. 20 ustawy uznaje sprawę nauczania religii dzieci i młodzieży jako wewnętrzną sprawę Kościołów i innych związków wyznaniowych; dlatego miejsce nauczania ogranicza jedynie do punktu katechetycznego (art. 20 ust. 1, 2). W odniesieniu do Kościoła katolickiego reguluje tę sprawę w sposób identyczny art. 18-19 odnośnej ustawy.

11. Uprawnienie do korzystania ze środków masowego przekazu (tamże n. 11). Chodzi tu o prawo do wydawania prasy, książek, druków, zakładania i posiadania wydawnictw oraz zakładów poligraficznych, własnego kolportażu lub możliwości korzystania z innej sieci, prawo emitowania programów radiowych i telewizyjnych o tematyce religijnej, moralnej i kulturalnej (art. 25). W odniesieniu do Kościoła katolickiego zob. art. 46-49 odnośnej ustawy.

12. Prawo do prowadzenia działalności oświatowo-wychowawczej (tamże n. 12). Jak już była mowa, ustawa daje uprawnienie do zakładania i prowadzenia szkół wyznaniowych oraz innych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych, które mogą być dotowane przez państwo (art. 21 ust. 1, 2). W zakresie średnim szkoły te podlegają Ministrowi Edukacji Narodowej (art. 22 ust. 2). Ponadto Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą zakładać szkoły duchowne i seminaria duchowne (art. 22 ust. 1). Tworzenie i prowadzenia zaś szkół wyższych przez Kościoły i inne związki wyznaniowe, tryb i zakres uznawania przez państwo stopni i tytułów naukowych może się odbywać na wniosek władz kościelnych, a całość regulują odrębne ustawy (art. 22 ust. 3). Te same podmioty prawne mogą też zakładać instytuty naukowe oraz naukowo-dydaktyczne (art. 22 ust. 4). Minister Edukacji Narodowej w porozumieniu z władzami Kościo-

łów i innych związków wyznaniowych może określić zakres uprawnień i świadczeń społecznych dla nauczycieli i wychowawców w szkołach wyznaniowych oraz innych placówkach oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych, a także w szkołach wyższych podlegających odrębnym ustawom (art. 23). W odniesieniu do Kościoła katolickiego zob. art. 20-24 odnośnej ustawy.

13. Prawo do tworzenia zakonów i diakonatów (tamże n. 13).

14. Uprawnienie do tworzenia organizacji w celu formacji religijnej, kultu publicznego i przeciwdziałania patologiom społecznym oraz ich skutkom (tamże n. 14). Organizacje te, jeśli nie mają osobowości prawnej, podlegają prawu o stowarzyszeniach, działają w ramach osób prawnych Kościołów i innych związków wyznaniowych, w których zostały powołane; władze tych osób mają czuwać nad zgodnością działania organizacji z celami religijnymi i moralnymi. Przepisy ustawy o zgromadzeniach tylko wtedy odnoszą się do wymienionych organizacji, jeśli miałyby miejsce zebrania na drogach i placach publicznych oraz w budynkach państwowych (art. 29). W odniesieniu do Kościoła katolickiego ustawa o stosunku państwa do tegoż Kościoła poświęca cały rozdział 5 organizacjom kościelnym, katolickim i stowarzyszeniom katolików (art. 33-37).

15. Uprawnienie do działalności charytatywno-opiekuńczej (n. 15). W celu realizacji tego uprawnienia Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą zakładać i prowadzić na zasadach określonych w ustawach odpowiednie instytucje, m.in. zakłady dla potrzebujących opieki, szpitale i inne zakłady lecznicze, żłobki i schroniska dla dzieci. Środki na utrzymanie tych instytucji mogą pochodzić z ofiar, spadków, darowizn krajowych i zagranicznych, dochodów z imprez i zbiórek publicznych, subwencji z przedsiębiorstw państwowych, społecznych wyznaniowych, prywatnych, z odpłatności za usługi świadczone przez te instytucje oraz z dochodów Kościołów i innych związków wyznaniowych (art. 24). W stosunku do Kościoła katolickiego zob. rozdział 6: działalność charytatywno-opiekuńcza Kościoła, art. 38-40 odnośnej ustawy.

16. Prawo do zakładania, posiadania, poszerzania cmentarzy grzebalnych oraz zarządzania nimi (n. 16). Chodzi tu o cmentarze wyznaniowe. W stosunku do Kościoła katolickiego zob. art. 42 i 45 ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego.

17. Prawo do powoływania organizacji międzykościelnych (n. 17).

18. Uprawnienie do przynależności do organizacji międzynarodowych wyznaniowych i międzywyznaniowych oraz utrzymywanie kontaktów zagranicznych związanych z realizacją swoich funkcji (n. 18).

19. Prawo do prowadzenia działalności kulturalnej i artystycznej. W tym celu Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą zakładać odpowiednie instytucje oraz prowadzić wytwórnie i dystrybucję filmów. W tym wypadku ustawa domaga się powiadomienia władz państwowych udzielających

takich zezwoleń i upoważnień. Dla realizacji wspomnianych celów Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą otrzymywać w formie darowizny z zagranicy urządzenia i materiały (art. 26). W odniesieniu do Kościoła katolickiego zob. art. 49-51 ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego.

Reasumując uprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych w zakresie wolności religijnej należy stwierdzić, iż ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania ujmuje je wielopłaszczyznowo, rozlegle i szeroko. Nie ma wprawdzie w ustawie wyraźnego zapisu dotyczącego wspólnot religijnych, którym władze państwowe nie powinny przeszkadzać w swobodnym ukazywaniu szczególnej wartości ich nauki dla organizowania społeczeństwa i ożywiania całej aktywności ludzkiej (Zob. Deklaracja o wolności religijnej Soboru Watykańskiego II n. 4). Chodzi tu o możliwość prezentacji np. nauki społecznej Kościoła czy innych związków wyznaniowych, wydawania ocen z punktu widzenia moralnego w dziedzinach czy to polityki, czy ekonomii, współdziałania z państwem na szerszej płaszczyźnie aniżeli jest to określone w art. 16 ustawy. Realizacja tych wolności wydaje się w jakimś zakresie możliwa w związku z przepisami o dostępie Kościołów i innych związków wyznaniowych do radia, telewizji, środków społecznego przekazu, współtworzenia kultury, prowadzenia własnych szkół i wyższych uczelni. Inną sprawą jest zagadnienie dłaczego np. Kościoły i inne związki wyznaniowe nie mogłyby bliżej współdziałać z państwem w takich dziedzinach, jak wychowanie młodzieży (religia w szkole), umacnianie praw rodziny (podmiotowość prawna), ochrona dóbr kultury (jak to ma miejsce z Kościołem katolickim – zob. art. 51 odnośnej ustawy), a nie ograniczać tego współdziałania tylko do zachowania pokoju, rozwoju kraju i zwalczania patologii społecznych.

7. GRANICE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

Prawo do wolności religijnej jest realizowane w społeczności ludzkiej i dlatego podlega pewnym regułom, które w praktyce wyznaczają granice tej wolności. Wyływa to z podstawowej odpowiedzialności czy to osobistej, czy społecznej w realizowaniu praw osoby ludzkiej występującej jako podmiot indywidualny czy zbiorowy. Deklaracja o wolności religijnej Soboru Watykańskiego II wymienia dwie podstawowe granice wolności religijnej, tj. dobro wszystkich (*bonum commune*) i prawa innych (*iura aliorum*). Społeczeństwu cywilnemu przysługuje także prawo do obrony przeciw nadużyciom, które mogłyby się pojawiać pod pretekstem korzystania z wolności religijnej.

W skład pojęcia dobra wspólnego wchodzi zabezpieczenie praw wszystkich obywateli. Władza więc państwowa nie może w sposób niesprawiedliwy sprzyjać określonej stronie czy określonemu wyznaniu lub bezwyznaniowym. Winna dążyć do harmonijnego współżycia, utrzymania godziwego pokoju wewnętrznego, wprowadzania w życie zasad sprawiedliwości oraz i strzec moralności publicznej. Wszystkie te czynniki tworzą pojęcie dobra wspólnego lub pojęcie porządku publicznego, przyjmowane często w ustawodawstwach świeckich (DWR n. 7).

Jeśli chodzi o poszanowanie praw i n n y c h l u d z i, to sobór widzi je w nienadużywaniu własnego prawa do wolności religijnej. Nadużycia te mogą się rodzić z wszelkich form przymusu w rozpowszechnianiu wiary i wprowadzaniu praktyk, czy też z wszelkiego nieuczciwego i niedostatecznie usprawiedliwionego nakłaniania ludzi niewykształconych czy ubogich. Chodzi więc tu także o wszelkiego rodzaju zachęty materialne stosowane przez jakiegokolwiek wyznanie lub przez bezwyznaniowców. Zwłaszcza nie może tego robić państwo. Gdyby ten przymus lub nieuczciwe nakłanianie płynął czy to ze strony państwa, czy to związku wyznaniowego, czy osób indywidualnych należy je uznać za nadużycie własnych uprawnień i naruszenie praw innych (DWR n. 4).

Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania w dwóch miejscach mówi o ograniczeniach tej wolności. Jeden raz w art. 3 w odniesieniu do obywateli, drugi w art. 27 w odniesieniu do Kościołów i innych związków wyznaniowych. W jednym i drugim wypadku muszą to być ograniczenia ustawowe, a więc nie płynące od partii politycznych czy od organów administracji, czy to władzy bezpośredniej czy pośredniej. Ograniczenia nie mogą wpływać z aktów wykonawczych do ustaw czy też różnego rodzaju instrukcji i okólników. Także zakres tych ograniczeń został określony w ustawie: mogą dotyczyć bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej (dobro wspólne) oraz podstawowych praw i wolności innych osób (prawa innych ludzi). Korzystanie z wolności sumienia i wyznania nie może prowadzić do uchylania się od wykonywania obowiązków publicznych (nałożonych przez ustawy) z wyjątkiem służby wojskowej, od której osoba składając odpowiednią deklarację ze względu na swe przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne, może prosić o przeniesienie do służby zastępczej (art. 3 ust. 2 i 3).

8. PODSUMOWANIE

Podsumowując przedstawione wywody na temat kościelnego pojęcia wolności religijnej i jego realizacji w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, stwierdzić należy ogromny postęp w tej tak dla Polski cha-

rakterystycznej dziedzinie tolerancji i wolności religijnej. Taki kształt ustawy był niewątpliwie możliwy jedynie przy zastosowaniu odpowiedniej metody do jej opracowania. Państwo zrezygnowało z jednostronnego i arbitralnego rozstrzygnięcia w sprawach tak przecież istotnych dla osób indywidualnych czy też całych społeczności wyznaniowych. Do uchwalenia ustawy doszło po długich przygotowaniach tekstu przez specjalną komisję reprezentującą państwo, jak i zainteresowane wyznania religijne. Katalog wolności wynikających z wolności sumienia i wyznania jest ogromny i bardzo zbliżony do nauki Kościoła o wolności religijnej, przekazywanej przez sobór i ostatnich papieży. Pewne zastrzeżenia budzi niezbyt jasne stanowisko ustawy do praw rodziny. Poza tym, a może przede wszystkim, zastrzeżenie budzi podstawa, na jakiej ustawa oparła całe prawo do wolności religijnej. Została ona bowiem potraktowana jako prawo obywatelskie koncesjonowane przez państwo, wprawdzie w szerokim zakresie, ale nie oparte na wrodzonej każdemu godności osoby ludzkiej. Wydaje się to sprzeczne z powołanymi we wstępie ustawy aktami międzynarodowymi oraz nauką Kościoła, opierającymi wyraźnie wolność religijną na podstawowym prawie godności osoby ludzkiej.

Na zakończenie wypada przypomnieć apel Soboru Watykańskiego II o konieczności wychowania ludzi do wolności. Mimo tak wielkiego postępu technicznego i rozwoju nauki, tak wspaniałych praw, ludzie doznają różnego rodzaju ucisku, grozi im pozbawienie możliwości postępowania zgodnie z ich wolną wolą. Z drugiej strony wielu ludzi pod pozorem wolności odrzuca wszelką zależność i lekceważy konieczne zasady posłuszeństwa. Sobór więc wzywa tych, od których zależy wychowanie innych, aby starali się urabiać takich ludzi, którzy byliby posłuszni prawowitej władzy, a jednocześnie miłowali autentyczną wolność. Chodzi tu więc o wszystkie instytucje: państwo, kościół, szkołę, rodzinę, a także jednostki ludzkie. Także i wolność religijna powinna prowadzić do tego, aby ludzie przy spełnianiu swoich obowiązków bardziej odpowiedzialnie postępowali w życiu społecznym (DWR n. 8).

Sobór reasumując swoją naukę o wolności religijnej potwierdził zasadę, iż każdemu człowiekowi należy przyznać jak najwięcej wolności, a ograniczać ją tylko wtedy i tylko w takim stopniu, w jakim jest to konieczne (DWR n. 7).

PODSTAWOWE ŹRÓDŁA I LITERATURA

a) Źródła

J a n XXIII. *Encyklika „Pacem in terris”* Tł. polskie. Kraków [b.r.w.]; *Dekret o wolności religijnej*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst łacińsko-polski. Paris 1967; *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. Pallottinum 1984; J a n P a w e ł II.

Dokument o wolności religijnej. „L'Osservatore Romano” 1980 nr 10 (wersja polska).

b) Literatura

Lecler J.: *Wolność religijna w ciągu dziejów*. Tł. pol. W. Michocki. „Concilium” 1-10 : 1966 s. 406-409; Pavan P.: *Prawo do wolności religijnej w deklaracji soborowej*. Tł. pol. L. Bieńkowski. „Concilium” 1-10:1966 s. 411-419; Huizing P.: *Zagadnienie wolności religijnej we współczesnych publikacjach*. Tł. pol. P. Hemperek. „Concilium” 1-10:1966 s. 420-440; De Luca P.: *Il diritto di libertà religiosa nel pensiero costituzionalistico ed ecclesiastico contemporaneo*. Padova 1969; Lajolo G.: *Libertà di religione e posizione della Chiesa nel diritto dello Stato*. W: *Ius Sacrum*. Wien 1969 s. 767-815; Gianni A.: *Religious liberty. International bibliography 1918-1978*. Strasbourg 1980; Passigato R.: *Il regime di libertà religiosa e le relazioni tra la comunità politica e la Chiesa cattolica nel Vaticano II (excerpta ex dissertatione ad Doctoratum) Pontificia Universitas Gregoriana*. Roma 1982; Colella P.: *La libertà religiosa nell'ordinamento canonico*. Ed. 2. Napoli 1984; Hendriks J.: *De libertate religiosa in Concilio Vaticano II discerpta*. „Periodica de re morali, canonica, liturgica” 76:1987 s. 83-98; Del Giugice F., Mariani F.: *Il diritto ecclesiastico dopo il nuovo concordato*. Simone. Napoli 1984; Finochiaro F.: *Diritto ecclesiastico*. Bologna 1988; Morgente M.: *Il concordato tra la Santa Sede e la Repubblica italiana nella revisione del 18 febbraio 1984*. Edizioni Paoline 1988; Mazurek F.: *Prawo człowieka do wolności religijnej*. w: *Kościół i Prawo*. T. 5. Lublin 1988 s. 95-106.; Pietrzak M.: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 1988.